

Joža Mahnič

ROŽA MOGOTA

Vsak ljubitelj naših gora jo je že videl, ne da bi vedel za njeno ime, saj ni tako redka, dasi je zaščiten. Raste po najvišjih skalnatih grebenih in vrhovih, ljubi prisojna apnenčasta ali dolomitna tla in cvete od junija do avgusta. Živi kot mnogo gorskih cvetic v nekakih zadrugah, po več poedink skupaj tvori blazinico. Listi, ki so razvrščeni na pritlikavih pecljih kakor prsti na dlani, so proti preneglemu izhlapevanju vlage zavarovani z dlačicami, kar jim daje sivozelenkasto barvo; zlasti ob čistih sončnih jutrih, ko vise na listih rosne kaplje, se blazinice lesketajo kot srebrna svila. Cvetovi so rožnate barve s temnejšimi prašniki, močno podobni cvetovom breskve, ki je tudi naši roži dolinska, vrtna sorodnica. Ti rdečkasti cvetovi sredi srebrnozelenih blazinic narede na planinca v skalnatih višinah čaroben vtis: zde se mu kot sveži sledovi krvi ranjene gorske živali. Cvetica raste v zapadnih in srednjih Alpah (Dauphinéji, Savoiji, severni Italiji in južni Tirolski ter v nemškem delu Koroške), pri nas pa zlasti v Julijskih (po Karavankah in Kamniških redkeje) in je v zvezi s pripovedko o Zlatorogu. Mednarodno latinsko botanično ime zanjo je *potentilla nitida*, Nemci ji pravijo Fingerkraut, naši prirodoslovci pa jo poznajo najbolj kot »triglavsko rožo« (mednarodni strokovni besednjak podobno tudi: *Potentilla Terglovénsis* Hacquet).

Izraz »*potentilla*« se je pojavil najprej v starovisokonemških glossarijih, in sicer prvotno samo za eno izmed sovrstnic naše rože, *potentillo anserino* ali gosjo travo, kot pomanjševalnica latinske besede *potens*, pač zaradi zdravilne moči, ki jo ima rastlina v našem vsakdanjem življenju. Večino drugih rož te skupine pa so od antike do 17. stoletja imenovali le *pentaphyllon* ali *quinquefolium*, torej po naše petoprstnik, zaradi že omenjene značilne razporeditve listov (prim. nem. Fingerkraut ali slov. »bleščéči prstnik« za »triglavsko rožo«). Šele v novejšem času so si tudi te docela mehanično, zgolj po analogiji, privzele skupinski naziv »*potentilla*«. ¹ Tako tudi *potentilla nitida*. Samo na

¹ Detela-Petkovšek: Botanika. Ljubljana 1948 (triglavsko rožo predstavlja v barvah naslovna podoba!). — Ferdinand Seidl: Rastlinstvo naših Alp. Ljubljana 1918. — Dr. Gustav Hegi: Alpenflora. München 1930. — Gustav Hegi: Illustrierte Flora von Mittel-Europa. IV. Band, 2. Teil, S. 809. Wien ? — Mihelčič: Zdravilne rastline. Ljubljana 1940. — V naši ljudski medicini slovi med resnično zdravilnimi *potentillami* menda zlasti *potentilla erecta* ali po domače »srčna moč«, ki je kaj pogostna in zapira s čreslovinastimi snovmi v svoji korenini rane ter ustavlja zlasti notranje krvavitve.

naših tleh je latinsko ime te gorske cvetice utemeljeno s pripovedko o Zlatorogu.

Planota Komna in Zajezerska dolina sta bili nekdanji pravi zemeljski raj. Tam so živele bele žene — rojenice, ki so dobrim ljudem v dolini, zlasti siromakom, rade pomagale. Tudi lovec iz Trente je bil njihov varovanec. Nihče izmed ljudi pa se ni smel približati višinam, na katerih so prebivale, in zakladu, ki je ležal v votlini pod Bogatinom. Kadar je kdo poskusil priti v njih bližino, je čreda belih koz sprožila z grebenov nadenj plaz kamenja in ga prisilila, da se je vrnil v dolino. Te koze je vodil snežnobel kozel z zlatimi rogovi. Tisti, ki bi mu uspelo ustreliti Zlatoroga in se polastiti njegovih rogov, bi prišel s tem do ključev do zaklada pod Bogatinom. Toda ponosno žival varuje čudežna triglavska roža, ki vzklije v hipu iz tal povsod tam, kamor bi kanila kri ranjenega Zlatoroga. Ta roža samo použije in spet se mu vrneta zdravje in prekonaravna moč, s katero pahne drznega naskakovalca v prepad. Tako se je zgodilo tudi trentskega lovca, dotodanjemu varovancu belih žen, ko si je hotel znova pridobiti naklonjenost lepe, a ošabne krčmaričine hčere iz Koritnice pri Bovcu, ki jo je bil s svojimi medenimi besedami in zlatim nakitom speljal beneški trgovec — tovornik. Planinski raj na Komni in Zajezeram se je človeku za kazen preko noči spremenil v kamnitno goličavo. Narasla Soča pa je prinesla v Koritnico dekletu pred oči njenega lovca, ki se je drznil iti nad Zlatoroga.

Manj znana je pripovedka o Bogatinu, ki je bila sprva samostojna in so jo šele kasneje zlili z ono o Zlatorogu. Pod vrhom Bogatina je votlina, v kateri je skritega toliko zlata, da ga ne bi moglo razpeljati sedem sto voz. Do zaklada pa je zelo težko priti. Vrata v votlino odpreš le s čarobno triglavsko rožo (po novejši, predelani inačici pa z zlatim rogom Zlatoroga). Prècej za vhodom zazija pred teboj strahoten, temen prepad, preko katerega drži šibka brv. Šele onstran prepada žari zaklad, ki ga straži kača s tremi glavami (ali zmaj). Če ti uspe, da ji odsekaš srednjo, prideš lahko do zlata. Vzeti pa ga smeš le toliko, kolikor ga zares potrebuješ. Če pa te premami pohlep po zlatu, te pretežko breme, ki si si ga naložil, ob vrnitvi strmoglavi z brvi v brezno. — Prvi je na Bogatinu prežal na zlato neki Benečan, ki ni streljal v Zlatoroga, ampak je prišel do zaklada z zvijačo: z iverjo rogov, ki si jih je bila žival obdrgnila ob skali. Vsem domačinom pa so poskusi, da bi prišli do zlata, doslej spodleteli. Trentskega lovca je Zlatorog zrušil v prepad, preden se je približal Bogatinu. Bohinjski kovač je v votlini pod goro od strahu okamenel. Na opustošeni Komni bo čez sedem sto let vendarle pognala jelka; v zibelki, stesani iz njene lesa, pa bo rojen otrok, ki se mu bodo odprli zakladi pod Bogatinom.

Napačno bi bilo seveda misliti, da sta pripovedki o Zlatorogu in Bogatinu docela izvirni, čisto naši. Brez dvoma so v njih prvine, ki nas spominjajo na stare mitološke motive pri drugih narodih. Tako je na primer naša triglavska roža podobna bajnemu zdravilnemu zelišču s

Krete »diptamus« ali »dictamnus«. O njem govore že antični pisci (Plinij, *Naturalis historia*), v srednjem veku pa so ga pri versko-nravstvenem pouku kot prisposodbo radi uporabljali razni cerkveni govorniki; pri nas ga nahajamo po njihovem zgledu v dobi katoliškega baroka pri Janezu Svetokriškem in o. Rogeriju: »Jelen, kadar je vstrelen, teče iskati enu zeliše, Diptamus imenovanu, is katerem sturi, de strela iz rane vun pade ... Jelen pak usterlen inu rajnen zdajci uzdigne se na gore inu hribe, išče tu zeliše Dictamnus: tega kir se naje, is tem ozdravi te žlake inu celi te rane...«²

Prirodoslovec Karel Dežman, ki je prvi zapisal pripovedko o Zlatorogu v svojem članku o triglavskem ledeniku in sledovih nekdanjih ledenikov na Gorenjskem, objavljenem 1868 v *Laibacher Zeitung*, imenuje našo rožo »Wunderbalsam oder Triglavrose«. Na osnovi ljudske pripovedke je 1875. izdal Nemeč Rudolf Baumbach, ko je vrsto let živel v naših krajih, Trstu, Mojstrani in na Bledu, svojo idilično lirsko-epsko pesnitev »Zlatorog«; on naziva rožo podobno kot Dežman »wunderkraftige Triglavrose«. Baumbachovega »Zlatoroga« je v slovenščino uspelo prevedel Anton Funtek (1886). V uvodni besedi k pesnitvi pravi prevajalec, da pripovedka še živi po gornjesoški dolini in da mu je lepa slovenska rastlinska imena za prevod poslal iz Gorice prof. Erjavec. Funtek uporablja za čarobno rožo iz pripovedke še vedno izraz »triglavska roža«, na nekem mestu (str. 28) tudi »triglavska čudotvorna roža«, torej podobno kot kasneje Ivan Cankar v vložni pesmi svoje »Lepe Vide«. Tudi Anton Aškerc, ki ga je med slovenskimi pesniki pritegnil motiv Zlatoroga, pozna v svoji panteistično filozofsko zasnovani pesnitvi (1904) le izraz »triglavska roža«.

Leta 1892. pa je izšlo pri Slovenski Matici spet eno izmed del marljivega geografa in zgodovinarja prof. Simona Rutarja izpod Krna, prvi zvezek njegove »Goriške in Gradiščanske«. Ob koncu tega zvezka govori avtor o bajkah in pripovedkah, ki so bile tedaj razširjene med tamkajšnjim ljudstvom, in na prvem mestu navaja naši o Zlatorogu in zakladu. Rutar je prvi zabeležil tudi izraz »roža mogota«, in sicer očitno kot pristen ljudski izraz: ranjenega Zlatoroga ozdravi »prečudna, lepo dišeča Triglavova roža (,roža mogota')«; »Kdor bi Zlatoroga ustrelil in utrgal ,rožo mogoto', bi prišel do Bogatinovih zakladov...«³

Za naš problem pa je še pomembnejši potopis istega avtorja »Iz Bohinja čez Komno v Sočo«, ki je izšel naslednje leto v »Slovenskem

² Jakob Kelemina: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje 1930. — Gabrščkova zbirka Narodnih pripovedk v soških planinah (Gorica 1894—96) ni popolna. — J. A. Glonar: »Monoceros« in »Diptamus« (Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja...«). ČZN 1910. — A. Funtek: Nekaj o Zlatorogu. Literarna pratika za 1914. leto. Ljubljana.

³ Simon Rutar: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Prvi zvezek: Prirodnoznanjski, statistični in kulturni opis. Ljubljana 1892.

narodu.«⁴ Medtem ko je Rutar v svoji »Goriški« pri oznaki obeh pripovedk še upošteval Dežmanovo (Baumbachovo) prestilizirano obliko, pa se v tem potopisu opira na pristno ljudsko izročilo in z Dežmanom nekako polemizira. Preden namreč preide na malo znano bajko o zakladu pod Bogatinom in zgodovino te gore, pravi med drugim tole: »Po Baumbachovi verziji odpira Zlatorogov zlati rog zaklade v Bogatinu. Bohinjci pa trde, da odpira vrata do Bogatinovih zakladov, roža mogota, ki rase visoko gori pod Triglavom...« Rutar, ki je že v »Goriški« zapisal, da je pripovedka o Zlatorogu »razširjena na obeh straneh Julijskih Alp, na severovzhodni kranjski kakor na nasprotni goriški«, se je torej tudi tu naslonil predvsem na ljudsko izročilo v Bohinju. O ljudskem izvoru »rože mogote« po vsem tem ne more biti nikakega dvoma več.

Kaj naj pomeni izraz »mogota«? Beseda je v rodu z glagolom moči, morem. Njen koren je mog-. V slovenščini poznamo še danes vsi »mogotca«, Pleteršnik pa ima poleg pridevnika »mogočen« tudi še »mogoten«. Moderna ruščina je ohranila kar naravnost samostalnik »mogotá«, moč. Naš skupni knjižni prajezik, stara cerkvena slovanščina, ima koren mog- seveda najštevilneje zastopan: mogontə, mogontanə, mogontəstvo, mogontəca.⁵ »Roža mogota« torej pomeni rožo, ki ima v sebi neko prekonaravno moč, ki vse premore, vsemogočno rožo. Izraz je torej slovenska ljudska soznačica za latinsko »potentillo«!

Nenavadna beseda je seveda postala kmalu, zlasti v zvezi s svojo pripovedko, kaj vabljliva novost za naše leposlovce. In tako jo najdemo že 1895. v Ljubljanskem Zvonu, kjer je dr. Janez Mencinger skozi vse leto objavljajl svojega »Abadona«. »Abadon« je utopija in zato predstavljata v njej skrivnostna votlina z zakladom pod Bogatinom in pa čudežna triglavska roža kakor ves ostali predmetni svet v romanu svojevrstno, v vročičnih blodnjah glavnega junaka izoblikovano realnost. Pri Mencingerju ima »roža mogota« dvojno moč: »odpre ključavnico do vseh zakladov« zlata pod Bogatinom in, drugič, človeku, ki jo použije, »življenje podaljša za nekaj stoletij«. In tako mladenič Samorad na svojem poletu preko zemlje in časa ob Abadonovem spremstvu naleti v 22. stoletju na Bogatinu na poslednjega Slovenca, jezikoslovca Slovogoja, ki stanuje in dela v votlini pod goro, ne da bi se pritaknil zlata, ki mu daje samo svetlobo, ter se hrani in vedno znova pomlaja z »rožo mogoto«.⁶

Besedo »mogota« je Mencinger sicer mogel prevzeti tudi iz ruščine, ki jo je obvladal, saj je sodeloval pri Veselovi »Ruski antologiji« s

⁴ S. R.: Iz Bohinja čez Komno v Sočo. SN 1893, šte. 284—286. Članek je doživel ponatis v letu izida Zupančičeve »Čaše opojnosti« v PV na str. 185—189.

⁵ Miklošič: Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti. Vindobonae 1850. — Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar. Ljubljana 1894—95.

⁶ Dr. Janez Mencinger, Izbrani spisi: Četrtri zvezek (Abadon). Ljubljana 1927. Str. 74, 138, 142 in 143.

svojimi sicer zelo nepesniškimi prevodi iz Puškina in Lermontova.⁷ Toda mnogo naravnejša je druga razlaga: da je pisatelj dobil izraz v celoti v zvezi s pripovedko v omenjeni Rutarjevi knjigi, ki je kot redna Matičina publikacija izšla leto dni pred objavo »Abadona«. Najbolj verjetno pa je, da je Mencinger kot rojen Bohinjec kar sam, brez vsakršnega tujega posredovanja, poznal obravnavani izraz kot ljudski izraz iz pripovedke o Bogatinu. Saj je »mogota« tudi pri njem »čarobna cvetka na Triglavu, s katero se ti odpro vsi zakladi na snežnikovem sosedu Bogatinu«. Poleg tega označuje Rutar v svojem potopisu avtorja »Abadona« kot »najboljšega poznavatelja bohinjskega narečja«.

Prišla je doba nove romantike. Naši »moderni« so se ob svojem nastopu učili pri sodobnih zapadnoevropskih pesnikih, a hkrati tudi pri starih slovanskih romantikih in slovanski ljudski pesmi. In tako je prva številka Ljubljanskega Zvona l. 1899. prinesla pesem mladega Otona Župančiča, ki je za življenjsko čustvovanje in umetniško ustvarjanje mladega poeta zelo značilna, saj je avtor nato nje prvo kitico postavil celo za geslo svoji prvi pesniški zbirki. Pesem je zanosen slavospev »skrivnostnemu cvetu, roži prekrasni«, ki jo je pesnik hrepeneče iskal in ob prvem pogledu nanjo začutil njeno čudežno moč, s katero odkriva in dviga dragocene zaklade v globini njegove duše. Gre torej za idealno, plemenito ljubezensko čustvovanje mladega človeka, umetniško zasnovano in izoblikovano na simbolističen način. V reviji je nosila pesem po okusu in modi tiste dobe naslov »Rosa mystica«, ki bi ga našli tedaj še marsikje drugod v zapadni in srednji Evropi; tako se je glasila na primer tudi zbirka češkega dekadenta Jaromira Boreckega. Mladi Župančič je moral nato v kratkem času svojo pesem znova izvirneje, nazorneje in močnejše podoživeti: za simbol mu je to pot služila naša ljudska pripovedka o roži mogoti, »tisti čarobni cvetki na Triglavu, ki se ti ž njo odpro vsi zakladi na snežnikovem sosedu Bogatinu« (mesto pri Mencingerju, kjer avtor kramlja o ljubezni). To originalnejše in krepkejše podoživetje notranjega motiva pa od pesnika spričo tematične podobnosti prve zasnove — saj je šlo doslej za isti, samo neprimerno medlejši in splošnejši simbol — niti ni zahtevalo bog ve kakšnih sprememb. Župančič je za zbirko, ki je izšla še istega leta za veliko noč, torej že čez nekaj mesecev, črtal samo tuji, modni naslov, v refrenu »Ti skrivnostni moj cvet, ti roža prekrasna...« pa je zadnji brezizrazni epiteton »prekrasna« zamenjal z domačo in nazorno »mogoto«. Beseda »mogota« pa je pritegnila slovenskega modernega poeta ne le po svoji bogati pomenski, ampak tudi muzikalni strani. Pesem v obeh variantah je zanimiv primer iz umetniške delavnice mladega Župančiča in še danes spada med njegove najlepše pesmi:

⁷ Oton Župančič, Izbrane pesmi. Klasje št. 9—10. Ljubljana 1948. Opombe urednika Janka Glazerja na str. 155 in 156!

Ti skrivnostni moj cvet, ti roža mogota,
o jaz sem bogat —
pomagaj, pomagaj mi dvigniti
moje duše zaklad!⁸

Pomen »moderne« za idejni razvoj našega najnovejšega slovstva je neprecenljiv, ogromen pa je bil njen vpliv tudi v stilno izraznem pogledu. Tako se zdi, da je slovenska novoromantična »roža mogota« po Župančičevem zgledu prevzela dr. Ivana Preglja, ki je kot ustvarjalec zajemal pogosto tudi iz svoje obsežne literarne razgledanosti in načitanosti. Pri Preglju se najprej pojavi »Roža mogota« v »Domu in svetu« 1917 kot ena izmed »Balad v prozi«. Tu govori pisatelj o njej kot o simbolu nedoumljive poslednje skrivnosti človeškega življenja: umetniku pomeni lepoto, sušičnemu — smrt.

Njegovi »Usehli vrelci« so iz kasnejše dobe (DS 1929). Pregelj se je medtem razvil v izrazitega ekspresionističnega pisatelja pri nas. Pripadal je tisti skupini te generacije, ki je iskala izhoda iz krize, v kateri se je znašla evropska družba po prvi svetovni vojni, predvsem v duhovno-religiozni smeri. V skladu s to usmerjenostjo postaja njegov slog vse bolj abstraktno pojmoven. V Pregljevih »Usehlih vrelcih« »roža mogota« zgubi že skoraj vso zvezo s pripovedko in ves svoj snovni, tvorni ambient. Ni več utopično doživljena realnost kakor pri Mencingerju niti ne polnovreden simbol iz prirodnega sveta za umetnikov notranji svet kakor pri Župančiču. »Roža mogota« se tu docela dematerializira, izraz »mogota« se pojavi samcat kot epiteton v docela novih, skrajno subjektivnih in abstraktno pojmovnih besednih zvezah, ki označujejo pisateljev notranji svet umetnosti, vere, ljubezni in dobrote:

»Tvoja bridka lepota dehti. Odkod zajemlješ? Za svoj cvet mi povej, za rožo mogoto!« (3. Maksima iz mrtve legende); »Uplahnila je bila vélika Živa voda, ki je bila dotedaj mogota pijača vsem žalostnim in trudnim v puščavi življenja« (1. »Zvezda Pelin«); »Pohujšanje, mogota rana starega in novega sveta... Kaj bom mogotemu ostrovnemu blagega in zdravega zoperstavil? Postavil bom dobroto mogoto...« (7. O besedi, ki ne bo prešla); »Tešilna in mogota beseda ‚mati‘ mu je bila tuja« (8. Psyche).⁹

*

Pripovedka o Zlatorogu in zakladu pod Bogatinom ima svoje staro bajeslovno jedro in mlajši zgodovinski okvir, oblikovati se je morala med našim ljudstvom dolgo dobo. Njeno mitološko jedro z rojenicami in Zlatorogom, zakladom in rožo mogoto 'sega v dobo pred pokristjanjenjem Slovencev. Iz raznih povsem naravnih pojavov v gorah, ki pa

⁸ Oton Župančič, Rosa mystica, LZ 1899, 1. številka; Čaša opojnosti, str. 23. Primerjaj tudi razlago te pesmi v »Literarni vedi« prof. dr. Kelemine, Ljubljana 1927, na str. 26 in 27!

⁹ Ivan Pregelj: Izbrani spisi. II. (Balade v prozi) in VIII. zvezek (Usehli vrelci). Ljubljana 1928 in 1933.

so se preprostemu človeku iz doline zdeli skrivnostni, je ljudska domišljija sklepala na razna božanstva in duhove: iz visokih zelenic pod Triglavom si je ustvarila čaroben vrt, iz belih meglic nad njimi roje-nice, v blisku sredi viharja v gorah pa je videla odsev rogov razka-čenega Zlatoroga. Vera v prirodne sile in stare bogove je morala biti zlasti med Slovenci ob gornji Soči izredno žilava, saj so v Kobaridu z inkvizicijo preganjali častilce svetega drevesa in studenca pod njim še v začetku 14. stoletja. Seveda pa to jedro ni docela samorodno slovensko in je verjetno v marsičem pognalo iz evrazijske mitološke praskupnosti.

Kaj pa zgodovinski okvir? Pripovedka govori o beneških trgovcih, ki po slabi gorski poti preko Predela tvorijo iz Italije na Nemško svoje bogato blago in z zlatom premotijo krčmaričino hčer iz bovške Koritnice. Prvi, ki po pripovedki oprezuje okrog Zlatoroga in zaklada pod Bogatinom, je prav tako Benečan; posreči se mu priti do iveri Zlatorogovih rogov in z njeno pomočjo nosi nato vse svoje življenje iz Bogatina vreče zlata na Laško. Tudi lovca iz Trente, ki je bil dotlej kot siromašen in plemenit človek pod zaščito belih žen, zmami pohlep po zlatu, da se odpravi z orožjem v roki nad posvečeno žival. Prepričan je, da more celo v borbi za ljubezen samo z zlatom uspešno tekmovati s svojimi nadutimi beneškimi nasprotniki. Pravkar navedene zgodovinske prvine iz pripovedke govore za dobo prehoda iz fevdalizma v kapitalizem, nekako za 16. in 17. stoletje.

Po propadu srednjeveške cerkvene države oglejskih patriarhov (1420) je Furlanija prešla v posest naglo se razvijajoče meščanske beneške republike. Tolminsko je s tem Benečane dobilo za neposredne sosede, ki so v naslednjih dveh stoletjih z nenehnimi vojnama in vpadi na ozemlje avstrijske Goriške skušali v tej smeri svojo posest še razširiti. Kolikor Benetke na obravnavanem področju slovenskega ozemlja svojih osvajalnih ciljev niso dosegle že v političnem pogledu — orodje beneške politike je bil brez dvoma čedadski kapitelj, ki je na Tolminskem v tej dobi imel precejšnjo oblast in tudi pobiral od naših kmetov desetino — so pa bile nad njim v 16. in 17. stoletju skoraj neomejen gospodar, kar se tiče trgovine. Skozi Tolminsko je od nekdanj od Čedada preko Kobarida, Bovca in Predela vodila na Trbiž stara prometna zveza med južno in srednjo Evropo. Benečanom pa je bila v tem pogledu priročnejša cesta preko Vidma in Pontebe in tako je predelska cesta postala v tej dobi precēj zanemarjena drugovrstna pot. Na Tolminskem in Bovškem so v 16. in 17. stoletju na debelo, kar do opustošenja, izsekavali gozdove, ves les pa prodajali Benetkam. Preko Tolminskega pa so v tem času po Baški grapi z Gorenjskega tudi gonili rejeno živino in tovorili izdelke tamkajšnje železarske industrije. Na področju naše pripovedke so bile fužine zlasti v Bohinju, v skromnejšem obsegu pa tudi v odročni Trenti. Vsa ta prehodna trgovina je bila usmerjena proti Vidmu in dalje v Italijo, od koder so se

vračali tovarniki obloženi z živili, blagom, vinom in — zlatom.¹⁰ Za razvoj gospodarstva in trgovine v tisti dobi pri nas je bilo izredno pomembno tudi odkritje živega srebra v Idriji ob koncu 15. stoletja, ki je povzročilo pri mnogih naših preprostih ljudeh tudi usoden duhovnonravstveni preobrat: opuščali so svoje redno delo in začeli postopati po gorah, da bi odkrili kje dragoceno rudo in obogateli kakor razna tuja, laška in nemška plemiška in meščanska gospoda, ki je bila tedaj lastnik naših gozdov, rudnikov in plavžev ter imela v svojih rokah tudi donosno trgovino z jugom. Največ lahkovernih rudosledcev je privabljal s svojim skrivnostnim imenom in bajko o zakladu na svoje teme Bogatin. Vse kaže, da so bili tudi tu prvi, ki jih je prignala sla nove dobe, sla po zlatu, Benečani. Za njimi so skrivaj, s Kolomonom in rovnico pod plaščem, uhajali na goro domačini z bohinjske, zlasti pa tolminske in goriške strani, ki pa so bili, kakor je izpričano, pogosto v laški službi. Tako so hodili mnogi poskušat srečo in sčasoma, nekako v treh, štirih stoletjih, temeljito razrili in razkopali vrh Bogatina. Našli niso seveda ničesar, kvečjemu prgišče kristalov varljivega železnega kršca, zapravili pa navadno lepo mero dragocenega časa in neredko vse svoje premoženje, cele kmetije. Zanimivo pa je, da si je kljub vsemu jeseniška Kranjska industrijska družba, moderna naslednica starega gorenjskega fužinarstva, še ob koncu preteklega stoletja pridrževala izključno pravico do rudarskega iskanja in morebitnega izkoriščanja na Bogatinu.¹¹

Da je pričujoči poskus, ugotoviti zgodovinsko ozadje naše pripovedke, v bistvu pravilen, o tem me prepričujeta tudi dva sicer malo znana in estetsko ne prvovrstna, a za naše vprašanje zanimiva primera iz našega leposlovja. V zgodnji dobi romantičnega realizma, ki je rad

¹⁰ S. Rutar: Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882. — Jos. Abram: Opis Trente (II. Zgodovinski podatki, III. Ljudstvo). PV 1907. — Za zgodovino bohinjskih fužin pisateljstvo besedilo in urednikove opombe v delu: Dr. Janez Mencinger, Moja hoja na Triglav. Uredil dr. Jos. Tomižšek. Ljubljana, Planinska matica 1938. — Anton Koblar, Zgodovina železarstva na Kranjskem. LMS 1892.

¹¹ Jože Abram: Bogatin. KGMD 1927. Isto pod naslovom »Die Sagenwelt des Triglav« v Kugyjevem zborniku »Fünf Jahrhunderte Triglav«, Graz 1938. — V našem leposlovju je opeval gorenjsko fužinarstvo prosvetljenec Valentin Vodnik. Iz njegovih verzov pa moremo dovolj jasno razbrati tudi rastoče denarno gospodarstvo in pridobitniška stremljenja v tisti dobi pri nas. Take so sledeče njegove pesmi: Jeklenice, Zaloge v zemlji, Dramilo (»ruda, kupčija tebe rede«), Novo leto (»tem dnarje, ki znajo z njimi obračat«). O tedanjem našem rudarstvu in fužinarstvu ter z njima zvezani trgovini poroča Vodnik tudi v »Popisovanju kranjske dežele«: »Največje bogastvo kranjske dežele so rude... Rude se v več krajih dobe, plavijo ino v železo ino jeklo podelajo. Živo srebro, železo, jeklo, svinec se na tuje prodaja ino denar noter vleče...« (Val. Vodnik, Izbrano delo. »Cvetje«, Celje 1935). — Na osnovi ljudske bajke o zakladih v triglavskem pogorju ter zgodovinsko resničnih primerih iskalcev tega zlata v novejši dobi sta pa nastali zlasti dve naši ljudskovzgojni povesti: Mencingerjeva »Zlato pa sir« (SG 1860) in Erjavčeva »Ni vse zlato, kar se sveti« (KMD 1887). Tako Bohinjca Čuka kot Tolminca Čerina »slast po zlati vedno le po gorah vleče«.

zajemal snov za svoja dela iz ljudskega izročila, so »Novice« 1856 prinesle epsko pesem z naslovom »Zlatica v Bogatinu«. Pesem je brez dvoma ena izmed inaei pripovedke o Bogatinu in jo je zapisal neki Lavromir, verjetno kak izobražen domaain iz Bohinja. Kot iskalec zlata se s krampom in lopato napoti na goro kovaa iz bistriške fuine, ki se je naveliial trdega dela in bi rad zlahka obogatel in živel:

Ne bom železa vea koval,
— — — — —
Kljuaar zlatice — vseh rudnin —
Nad jezerom je Bogatin.

V votlini pod goro, kjer straži zaklad zmaj, pa se kovaa prestraši buanja vode v prepadih, še bolj pa, ko se za njim zrušijo v brezna trhle brvi ter mu onemogoaijo vrnitev, in okameni. Pesem se konauje s svarilom in poukom preprostemu bralcu:

Zlatica naj ti pridnost bode,
Ki zlate kuje ti osode!

Tudi vikar Jože Abram-Trentar, odliaini poznavalec naae pripovedke in trentske zgodovine, je dejanje svoje ljudske igre s petjem »Zlatorog« (1934) postavil v dobo trentskih grofov in fuin.

Kakor cela pripovedka, tako se je tudi »triglavska roaa« ali »roaa mogota« kot njen sestavni del oblikovala le polagama. Dokler so naai predniki oboaevali prirodo, je bil zanje zlasti veliaastni Triglav gora, na katero so zrl le z boaeim spoštovanjem in se niso upali pribliati njenim višinam. V tej mitološki fazi je mogla tudi »roaa mogota« živeti kot skrivnosten in aaudežen evet le v ljudski domišljiji, saj jo je le-ta postavljala prav na nepristopne police božanskega Triglava. Taka je živila verjetno tudi nedavno v naaih leposlovcih Mencingerju, zlasti pa mladem simbolistu Źupanaiiu in ekspresionistu Preglju, ki se po vsej priliki niso menili za njeno doloeno botaniaino obliko ne po njej povpraaevali.

Kasneje je bajka sprejela vase še aloveške in zgodovinske prvine in postala pripovedka. Ljudje so spremenili svoj odnos do prirode: v njej so zaali gledati neizarpne vire za lastno gmotno blaginjo, jih iskati, prouaevati in izkorišati. Tudi gorá se niso vea bali, dasi je ostalo v njih še precej praznoverja. In v dobi, ko so nekateri okrog Bogatina zaali stikati za zlatom, so bohinjski in bovški pastirji in lovci po skalnatih robah okrog Triglava zaali verjetno tudi iskati evetko, ki bi najbolje ustrezala njihovim predstavam o bajni »roai mogoti«. Katero ali bolje: katere roae so imeli domaaini pod Triglavom v bližnjih preteklih stoletjih za »mogoto«, ni mogoae dognati. Gotovo je, da so zlasti v prejšnjem stoletju ob raznih izobraženih zapisovalcih nastale nove, deloma tudi samovoljno skrivljene variante naae pripovedke, po katerih je »mogota« dobila zelo nasprotujoae si funkcije. Saj Rutar pravi, da ljudsko izroailo v Bohinju pozna »roaa mogoto« izpod Triglava predvsem kot kljuaa do zakladov pod Boga-

tinom, medtem ko Dežmanova »triglavska čudotvorna roža« zraše iz kapelj krvi ranjenega Zlatoroga in ga v hipu ozdravi, če jo použije.¹² Po bohinjski ljudski varianti za »mogoto« rdeča cvetna barva torej ni bila nujen atribut. Potemtakem se zdi, da rožnato cvetočo *potentillo nitido* enačimo z bajno »triglavsko rožo« šele od Dežmana, ki je nekdanji samostojni ljudski pripovedki o Zlatorogu in Bogatinu kontaminiral in močno prestiliziral, tako da imamo danes opraviti z na pol umetno, individualno tvorbo.

Kako usodno je lahko izobraženec posegel v umetniško snovanje ljudstva ter z njim zvezani predstavniki svet, nam izpričujejo tudi Trentarji. Tam so stari ljudje — četrti rod od današnjega nazaj — ki so že vsi pomrli, še dobro poznali naši pripovedki, pa tudi izraz »roža mogota« za triglavsko rožo je bil pri njih še živ. Vendar za »mogoto« niso imeli *potentille nitide*, temveč v naši planinski literaturi dobro znano *scabioso Trento* ali *cephalario leucantho*.¹³ Kako je prišlo do tega?

Ob koncu 18. stoletja, v dobi razmaha izkustvenih prirodoslovnih ved in začetkov modernega kapitalizma, je pripadal Zoisovi družbi geologov, mineralogov, botanikov in prvih obiskovalcev naših vrhov tudi Baltazar Hacquet. Ta je med resnično in dozdevno novimi vrstami v naši planinski flori poleg *potentille terglouensis*, ki jo je našel na Zoisovem svetu Zajezeram, odkril na jugozapadnih pobočjih Triglava nad Trento novo zvrst *scabiose*, ki jo je imenoval *scabioso Trento*. Strokovnemu opisu rože je učenjak dodal tudi nazorno risbo: iz sorazmerno krepke korenike poganja srednje visoko steblo s suličastimi in nacepljenimi listi, ki se razširja v belo glavičasto socvetje z večjimi obrobnimi in drobnimi notranjimi cveti.¹⁴ Hacquetova redka cvetka je naslednje stoletje zvalila v triglavsko pogorje vrsto botanikov, med njimi okrog l. 1840 Tržačana Tommasinija, ki se je pa vrnil brez uspeha. Zato je naprosil za pomoč mladega Juliusa Kugyja, ki se je nekako sto let za Hacquetom vnovič odpravil v Trento. Kot vodnika sta ga na njegovih potih spremljala domačina Anton Tožbar, znan pod imenom Špik-Medved, nato pa Andrej Komac-Mota. Kugy se je leto za letom vračal iz Trsta pod Triglav, načrtno in z rastočim pričakovanjem prehodil s slovenskim vodnikom sčasoma vse pogorje, toda tako iskane in zaželenne *scabiose Trente* ni našel. Pač pa so se mu na teh romanjih okrog Triglava odkrile in razodele brezmejne lepote naših gora in ga za vse življenje priklenile nase. Nedosežena *scabiosa Trenta* je postala zanj simbol tihe življenjske sreče, ki jo je poselej vedno našel sredi

¹² Pri Zupančiču najdemo »rožo mogoto« v bohinjskem ljudskem smislu po Mencingerjevem posredovanju v obravnavani ljubezenski pesmi v »Čaši«. K Dežmanovemu in Baumbachovem pojmovanju »triglavske rože« pa se isti avtor nagiba v svoji novejši pesmi »Na vrhah. (Planincu Joži Čopu v spominško knjigo)«, izišli v zbirki »Zimzelen pod snegom«.

¹³ Sporočilo Antona Tožbarja ml., upravnika alpskega botaničnega vrta »Juliane« v Trenti, avtorju razprave 19. VIII. 1949 po družinskem ustnem izročilu od deda Spika-Medveda.

¹⁴ Balth. Hacquet: *Plantae alpinae carniolicae. Collegit et descripsit...* Viennae 1782.

veličastnih gora. Imenoval jo je svojo romantično Wunderblume — cvetka s tem imenom je po Tušku tudi Nemcem odpirala pot do podzemeljskega zaklada¹⁵ — in jo čustveno vezal, kakor pričajo razna mesta v njegovi »Aus dem Leben eines Bergsteigers«, z našo pripovedko in njenim prizoriščem Komno.¹⁶ Tako so pod Kugyjevim vplivom njegovi slovenski spremljevalci — trentski gorski vodniki v skrivnostni scabiosi začeli gledati našo staro ljudsko »rožo mogoto«. Do tega pa seveda skoraj ne bi moglo priti, če bi se bila ljudska fantazija do tedaj že oklenila določene rože v naši triglavski flori. Trentski primer nam nasprotno vsiljuje domnevo, da je celo ob koncu preteklega stoletja še vedno izbirala in nihala med raznimi gorskimi cvetkami, ki so po svojih izrednih značilnostih spominjale na »mogoto«.

Zanimivo pa je, da so Kugyjevo Wunderblume čisto nezavedno in kar nagonsko slovenili z »mogoto« tudi nekateri naši ocenjevalci njegovega dela;¹⁷ »mogota« jim je bila, kakor večini pri nas, znana seveda iz Župančičeve ljubezenske pesmi.

Pripovedka o Zlatorogu in Bogatinu ter »roža mogota«, njen sestavni del, sta se torej oblikovali in rasli postopoma. Svojo dinamiko sta razvijali v času in prostoru: iz mitologije v zgodovino, iz fantazije v floro. Rasli sta, kolikor sta samorodno slovenski, iz našega ljudstva, a v nemali meri ju je oblikoval tudi potujčeni izobraženec.

*

Sledili smo življenju malo znane slovenske besede. Porodila se je v jezikovni prvotnosti, glasovni zvočnosti in vsebinski polnosti nekje v davno minulih stoletjih v ustih našega preprostega hribovskega človeka, kmetiča, pastirja in lovca pod Triglavom. Iz ljudskih ust jo je prvi zabeležil ter jo rešil pozabe podkranski profesor Rutar. Nato se je oglasila kot hvaležno umetniško izrazno sredstvo pri Mencingerju iz Bohinja. Svoje poveličanje je doživela v dobi »moderne« pri Otonu Župančiču. In svoj razkroj v letih povojnega ekspresionizma. V našem leposlovju je, kot se zdi, »roža mogota« s Pregljevimimi deli izumrla. Enaka je njena usoda med ljudstvom. Pripovedki o zakladu pod Bogatinom in Zlatorogu poznajo danes celó v samem Zlatorogovem kralje-

¹⁵ Ivan Tušek: O čarovnih zeliščih. SG 1863, str. 120.

¹⁶ Dr. Julius Kugy, op. cit. (München 1925), str. 33, 138 in 333. O svojem iskanju scabiose Trente pripoveduje avtor v enako naslovljenem poglavju na str. 25 do 36.

¹⁷ Dr. Ivan Pregelj, ki je o Kugyjevi knjigi in njegovem doživljanju gora pisal v Mentorju 1926/27 na str. 135—136, je Kugyjev končni nagovor na njegovo »sinjo cvetko« prevedel takole: »Mimo časa in kraja te pozdravljam, moj ljubi mogoti cvet — Scabiosa Trenta!« — Alpinist Evgen Lovšin pa je v svoji izčrpní monografiji »V Triglavu in v njegovi soseščini« (2. izd. Ljubljana 1946) na str. 148, kjer govori o trentskih gorskih vodnikih — klasičnih utemeljiteljih našega alpinizma, zapisal o mladem Kugyju med drugim sledeče stavke: »Po južnih triglavskih obronkih išče novo cvetico ‚scabiosa Trenta‘, o kateri je čital v Hacquetu. Ni je našel, druga ‚roža mogota‘ — gora z vsem svojim čarom ga je privezala za vedno k sebi.«

stvu pod Triglavom predvsem po zmaličenem Dežmanovem zapisu in Baumbachovi literarni predelavi, za »mogoto« pa skoraj nikjer več ne vedo.

Spričo zanimive zgodovine, ki jo ima ta naš ljudski in pesniški izraz, se mi zdi primerno, da si ga poleg »triglavske rože« čimprej osvoji naša strokovna botanična terminologija, ker pove mnogo več kot kak »bleščeči prstnik« in vsaj toliko kot »*potentilla nitida*«.

Résumé

Dans son étude qui intéressera les philologues et les historiens littéraires ainsi que les folkloristes et même les botanistes, l'auteur retrace l'origine et l'évolution de l'expression slovène »roža mogota« dont Oton Župančič s'est servi dans un poème érotique de sa jeunesse.

Cette expression n'est pas, comme on serait tenté de le croire, un néologisme forgé à son usage par un poète ou écrivain quelconque, mais bien une expression populaire authentique se rattachant aux contes populaires slovènes sur les trésors d'or enfouis sous le Bogatin (Mont Riche), voisin du divin Triglav, et sur le Zlatorog, chamois légendaire aux cornes d'or. »Roža mogota« est, d'après ces mêmes contes, la fleur magique et tout-puissante — du vieux slave *mogonta*, cf. *mogotá* en russe moderne! — qui fait surgir les trésors souterrains, guérit les blessures dangereuses, redonne à celui qui la cueille la jeunesse et la force.

Ces contes ont été formés dans les vallées aux pieds des Alpes Juliennes, à l'époque des vives relations commerciales avec la Venise et des fonderies florissantes sur tout le territoire du nord-ouest slovène, c'est-à-dire à l'époque de transition entre la féodalité et le capitalisme, au XVIème ou au XVIIème siècle. Le premier qui mentionna l'expression citée en la rattachant aux contes populaires de cette région, fut le professeur S. Rutar, né lui-même aux pieds de Bogatin. Après lui, elle fut introduite dans la littérature par le réaliste J. Mencinger qui s'en servit dans son roman utopique »Abadon«, puis, on la retrouve encore dans les poèmes en prose de l'expressionniste I. Pregelj et dans le poème lyrique déjà mentionné du symboliste O. Župančič. Quant à la botanique, on pense en général que »la rose de Triglav« ne saurait être que la fleur alpine *potentilla nitida* (rosaceæ); dans la vallée de Trenta, on commence à la confondre, sous l'influence des écrits du célèbre alpiniste J. Kugy, avec la *scabiosa* Trenta Hacquet. Aujourd'hui, on ne connaît, dans les vallées aux pieds de Triglav, les vieux contes populaires que dans leur forme secondaire, littéraire, stylisée et défigurée, tandis que l'ancienne expression populaire »roža mogota« n'y est plus connue de personne.